

**ПОЛЬСЬКОМОВНА ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ПРАВОБЕРЕЖНОЇ
УКРАЇНИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ В СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРНОЇ ТАКСОНОМІЇ**

В статті розглядається Правобережна польськомовна література доби романтизму як самодостатня таксономічна підсистема в каноні польської і української літератур.

Ідея єдиної багатонаціональної, багатомовної української літератури в її різноманітних варіаціях вже не раз була озвучена українською науковою думкою. Так ще Є. Маланюк відмовився від трактування національної специфіки літератури за єдиною мовною ознакою. Думку про недоцільність поділення літератур лише за мовним принципом висловлює О. Астаф'єв, Ю. Барабаш, Г. Сиваченко, Р. Радишевський, В. Шевчук та багато інших дослідників української літератури.

Підсистема регіональної правобережної літератури польськомовної літератури доби романтизму в загальноукраїнській таксономії презентує самодостатню таксономію, зумовлену культурною, територіальною, етнографічною та літературною традиціями, як невід'ємними складовими українського простору й культури, субстанціональною та аксіологічною самодостатністю. Таке уявлення знаходить підтвердження єдністю функціонування літературних категорій польськомовної літератури краю: тематичної повторюваності, внутрішньої тотожності, системної цілісності, а також проблемою та художньою структурою тривалого функціонування. Спільне громадянське життя поляків Правобережжя, організоване за прийнятими етнокультурними звичаєвими стандартами, традиціями, віруваннями, обрядовістю, побутом та мовою. Крім цього література Волині, Київщини та Подолу, як позначена субкультура, знаходилось у правомірних діалогічних відношеннях перш за все з літературами польською і українською, а також російською.

Художня література польського народу, який мешкав на теренах Правобережжя принаймні з XVI століття, мала свою розвинену та усталену літературну, культурну, освітню, управлінську, судочинну, etc., іншими словами, соціально-політично-культурну систему буття, зумовлену сукупністю етнокультурних відносин, традицій, уявлень, нарешті, міфів, які були природно інтегровані у загальноукраїнський історично-культурний контекст. Однак, слід чітко уявляти, що польськомовна література Правобережжя – це не була література польської діаспори в Україні. Польськомовна література Правобережжя мала природну та поступову етапність розвитку, була затребуваною та впливовою, знаходилась у тісному взаємозв'язку з літературою українського народу.

Тому функціонування польськомовної літератури Правобережжя як органічного таксономічного сегменту власне польської літератури, так і органічною таксономічною складовою польськомовної літератури Правобережжя і, водночас, як органічний таксономічний сегмент української літератури у цілому – є фактом і фактором розвитку вітчизняної культури. Однак ще й сьогодні досить

типовими та розповсюдженими для польського літературознавства є уявлення про літературу Правобережжя лише як про літературу «польської периферії або провінції» [6, с. 160]. Така думка походить з уявлення про художню літературу Правобережжя, як складову лише власне польської літературної таксономії. Але й у такому випадку, подібні твердження залишені відчуття історико-літературного контексту та закономірностей історичного поступу.

Утвердження нового погляду на таксономічну систему української літератури доби романтизму, в якій правобережна польськомовна література доби романтизму займала своє визначене місце у лімінальному просторі, який історично склався між двома потужними літературними традиціями (української і польської) протягом майже п'яти століть, сьогодні обтяжується відсутністю сталої теорії непересічного літературного явища. Однак, пошук типологічних паралелей сьогодні ускладнений відсутністю власне не тільки «класичної» історії польськомовної літератури Правобережжя, а навіть її бібліографії та історіографії, монографічних персональних досліджень та ін. Розуміння, що правобережна польськомовна література Правобережжя доби романтизму – є самодостатньою таксономією зі всіма ознаками етнічної спорідненості – має онтологічне значення.

Польськомовна література Правобережжя доби романтизму була фактом складно структурованого суспільства, політично залежного, соціально деформованого та ущемленого, що знаходився у центрі бінарної макроструктури: Польща ↔ Росія або Захід ↔ Схід, але завжди периферійної для обох центрів. Затиснута лещатами політичної та соціальної невизначеності, непомічаема або забута, поступово само організовуючись: від епохи кременчан через період Волинсько-Литовської котерії, невдалі спроби організації періодичних літературних видань, до єдино дозволеного мистецько-громадського об'єднання «Товариства по виданню польських книг за зниженими цінами», яке було скоріше своєрідною літературною спілкою, ніж видавничим підприємством, – правобережна польськомовна література стала унікальним феноменом і високим зразком регіонального існування і функціонування у складних умовах лімінального простору.

Тому з метою встановлення таксономічних ознак польськомовної романтичної літератури Правобережжя у синхронії та діахронії важливе місце займає висвітлення часових меж періоду та організуючих складових таксономії. Визначений літературний регіон, у свою чергу, диктує прийнятого та функціонуючого канону художніх текстів, які вміщувались би (не виключаємо ситуативної присутності) у його кордонах та часі. Належність літературного тексту до певного регіону походить від місця виникнення його ідеї, створення або рецепцією певного простору в художньому тексті. Так Ст. Маковський в ряді своїх праць, які сьогодні знаходять все більше прихильників, руйнує достатньо потужний і поширений міф про Вільно, як місце виникнення польського романтизму і закріплює місце його виникнення за Варшавою. Вчений наводить факти з духовного та артистичного життя столиці королівства, які доводять що завдяки уманської літературної групи За-Го-Гра та митцям з Кременця відбулось становлення власне романтичної ідеї ще у 1818 – 1825 рр., коли тон романтичної мислі і власне літературі задавали молоді літератори-правобережці, серед яких були М. Грабовський, Т. Заборовський, Ю. Б. Залеський, С. Гощинський і А. Мальчевський [6, с. 154, 163–164]. Бачення Правобережжя як джерела романтизму, сакрального для історичної пам'яті поляків, походило ще від славно відомої «Софіївки» (1806) Станіслава Трембецького:

Miła oku a licznym rozżywiona płodem,
Witaj, kraino, mlekiem płynąca i miodem!

Цей образ з вірша поета був прокоментований у 1822 р. А. Міцкевичем: «„істекаюшая молоком і медом”: стрічка, що повторюють всі поети, які описують золоте століття, легко порівнюючи Україну зі щасливим світом колишніх століть» [7, с. 201]. Підтвердження слів А. Міцкевича бачимо в мемуарах Є. Фелінської: «ми приближаємось до тої врожайної України, молоком і медом текучої, земля якої невичерпана у плодовитості, яка не потребує штучних запасів, а пшениця родить на кожному клаптику» [1, с. 364–365]. У наступні часи польська романтична еліта тільки витончувалася в доказах Правобережжя як джерела романтизму. М. Мохнацький, зокрема, за аналогією В. Скотта-міфотворця, порівнював Україну з випробуваною міфологемою: «Дійсно, це є Шотландія Польщі» [8, с. 200]. Г. Ржевуський творить свою метафору Україні: «Україна була щасливою: рясніє всілякими плодами. Жодна земля не була так щедро винагороджена природою» [9, с. 72]. Через багато років, у 1884-му у Дрездені Ю. І. Крашевський у своїх мемуарах у літературний обіг вводить поняття «маточник» щодо Волині і як романтичну візію минулого: «Наступне покоління буде мати лише повість про ті маточники, про ті діброви, пущі і бори, рештки яких ми оглядали» [4, с. 371]. Образно роль Правобережжя у виникненні польської романтичної літератури дублював у 1936 р., правда з іншого приводу, дослідник творчості Джозефа Конрада Ю. Уейський. Говорячи про місце народження видатного англійського письменника, вчений пише: «Народився він на польських кресах, в самому маточнику польського романтизму» [10, с. 294]. Погодження з уявленням про Правобережжя як джерело для формування польської романтичної думки у цілому, дозволяє позначити початкову віху цього процесу на Правобережжі, який приходиться на кінець 1810-х років.

Виявлення системоутворюючих та системостворюючих зв'язків та відношень у позначеній таксономії має періодна або, так би мовити, блокова чи дійова поступовість правобережного літературного процесу. Основними складовими частинами його є: остаточна фаза затухання постаніславівського класицизму (кінець XVIII ст. – перша третина XIX-го) та виникнення преромантизму, яке репрезентує кременецьке коло митців художнього слова. Власне доба раннього романтизму починається наприкінці десятих років XIX ст. і охоплює першу третину століття (кременецьки та уманські романтики). Піковий період розвитку романтизму на Правобережжі відбувається між повстаннями 1831 р. і 1863 р. – літературні угруповання М. Грабовського, І. Головінського та Г. Ржевуського (Волинсько-Литовська котерія), – як представників одного літературного вектору, та житомирське на чолі з Ю. І. Крашевським – іншого, а також «Товариство з видання польських книг за зниженими цінами» – як своєрідний літературний осередок. Крім цього важливе місце займає – література правобережних резиденцій, – як найменша таксономічна одиниця літератури краю, що ілюструє поширення художнього методу на всієї території Правобережжя. Після 1860го року починається період затухання, що відповідає як європейської періодизації романтизму, так власне і польської та української.

Концептуальною складовою правобережної таксономії є організація пов'язаних між собою історичних макроподії доби, які виявляють логічні взаємозв'язки романтичних ідей. Такими складовими наративами є рецепції в польськомовної художньої літературі історичних подій, серед яких період після розподілу Речі Посполитої – період соціальної інерції та депресії, війна 1812 р.,

декабристський рух, повстання 1831 р., Товариство польського народу Ш. Конопацького, повстання 1863 р. та їх відповідні рецепції в літературі. На думку П. Крупінського «Література кресів становить один твір, монументальний епос з одним протагоністом» [5, с. 63], головним об'єктом рецепції якого було суспільне життя Правобережжя. Такий підхід дозволяє встановити системно-комплексний характер розвитку польськомовної літератури краю у добу романтизму.

Важливим компонентом польськомовної романтичної таксономії є міфологізація правобережного простору. Інтелектуальним центром романтичної думки протягом всієї доби була Волинь репрезентована Кремінцем (до 1831 р.) та Житомиром (до 1863 р.). Однак вагомою складовою правобережного простору була також і Україна (Київщина), міф якої протягом декількох століть набув досить потужного характеру. Також були спроби протиставити міфу Україні міф Поділля, складові якого починали лише складуватись. Одним з яскравих прикладів сакралізації подільського романтичного простору бачимо спроби Ф. Ковальського: «Ми проїжджали через чаруючий Поділ, в напрямку Волині. Я не був у Месопотамії, не був у розкішній долині Пенджаб серед Гімалаїв в Індії, де тамошні люди у захваті від своїх чудесних країн влаштували чаруючий рай, у якому жили наші перші родичі; але Подоле! Подоле! Можна уявити, що скоріше тут Бог поселив перших наших предків. Немає нічого найкращого ніж Поділ! не має нічого розкішнішого, мені здається, немає нічого багатшого ніж Поділ. Україна (Київщина – В. Є.) не за багатьма поглядами витримає порівняння з Подолом» [3, с. 68–69]. Конкуренція в описах рідних місць, безперечно, була дуже важливою і значущою для сучасників, не випадково Ф. Ковальський ще неодноразово звертатиметься до порівняння вже Подолу і України (Київщини) з Волиню. Мемуарист пише, що нехай Ю. І. Крашевський і Адам Пług хвалять Волинь, як тільки можуть, але вона «не може йти у порівняння з нашим Подолом і Україною» [3, с. 173]. «Ах, дайте, дайте Подолу художника! – закликає письменник. – Хоч на подільських горах і скалах не видно руїн, а ні останків тих середньовічних твердинь, фортець, мурів, які стільки надають привабливості нерукотворним пейзажам і так пробуджують уявлення художника чи поета. О! в нашої країні, в нашому Подолі не розбійничали ні дикуни, а ні феодали; а був тільки тихий патріархальний люд, який жив не кров'ю сусідів, під розбійничим доглядом, але шануючи Бога, природу і милість близьких» [3, с. 69–70].

Міфологізація Поділля продовжує Є. Івановський: «Немає провінції у нашому краї, яка б могла порівнятися з Подолом. Колишні предки особливо її кохали. Маємо деякі приємності і користь від Волині і України, але без їх недомог і незручностей. Україна печально велика, де часто зустрічаються пусті і безлісисти поля. Волинь розташована в основному у лісах на піщаному Поліссі, Поділ же має найбільш плодородні від України землі, ніде немає печальних і пустих місць... Гербом Поділля єсть сонце» [2, с. 145]. Іноді здається, що співставлення Волині з Подолом і Україною (Київщиною) досягає рис агресивної конкуренції: «Бачив я піднесене під небеса Крашевським і Плугом Полісся; де я бачив тільки сосни і сосни, піски і піски, болота і болота; бачив правда і жито на пні, але таке мілке і рідке, що кожний колос можна особисто брати для цілі і стріляти; корчм по дорозі і мух безліч» [3, с. 207], – пише Ф. Ковальський. Відлуння позаминулих століть характерні і для сьогоднішніх уявлень. Є. Вежбовська образно характеризує Правобережжя, як «краї, який знаходиться на метафізичному рубежі» [11, с. 158].

Однак, типологічні зв'язки та відношення, періодизація та поступовість, подібність або відмінність міфологем можуть бути лише рівноправними складовими певної теорії регіональної таксономії разом з каноном авторів та відповідно – множиною їх художніх текстів. Визначення особливостей жанрової таксономії Правобережної України доби романтизму – завдання складне і ситуативно умовне. Справа у тому, що один і той же літературний текст є і може бути складовою частиною як мінімум двох, а фактично – декількох таксономічних підсистем. Так один конкретний текст одночасно може бути самодостатнім сегментом таксономічних складових, наприклад, правобережна польськомовна мемуаристика доби романтизму, мемуаристика Волині або Київщини чи Подолу (кожної території окремо), мемуаристика Правобережжя, польськомовна мемуаристика України, мемуаристика доби романтизму, мемуаристика першої половини ХІХ ст., польська мемуаристика, жанри мемуарів, щоденників, епістоляріїв, жіноча мемуаристика, мемуаристика руху Ш. Конарського, мемуаристика Сибіру, польськомовна мемуаристика ХІХ ст. в Росії, – і це все, як приклад, має пряме відношення лише тільки до одного мемуаристичного тексту: «Спогади з подорожі до Сибіру і побуту в Березові» Є. Фелінської. Уточнимо, що перелік запропонованих таксономічних підсистем далеко не повний.

Визнаючи ситуативну «плинність» художнього тексту, досить умовні «позначки» між кордонами інших таксономічних підсистем та спонтанне (часто не залежне від волі автора) «перехрещування» жанрових домінант певних текстів веде до його поліпрочитання і інтердисциплінарних рецепцій. Крім цього мусимо мати на увазі «генетичну пам'ять», наприклад, мемуарів, яка має зв'язок з повістю чи романом з народного побуту, діаріушем, щоденником, літописом чи хронікою, листами та іншими особистими документами etc., тому погодимося з тим, що визначення домінантного регіонального компоненту – є справою варіативною, яка може мати певні рухливі пересування.

Умовою регіональної таксономічної парадигми польськомовної художньої літератури України є адресність художнього тексту – на обумовленого читача, як протагоніста суспільного життя. Однак, така адресність достатньо умовна і залежить як соціального положення автора так і від регіону, де він живе. У першу чергу художній твір спрямований на своє регіональне оточення, тобто, як правило, той сектор регіону, де жив автор, про місця і людей, які він рефлектує. Умовно кажучи, художні твори, які мають високу популярність в одній частині регіону, навряд чи будуть так же популярними в іншій. Тому власне художня література Правобережжя, як рівноправний сегмент одночасно з періодизацією та дійовою поступовістю, типологією та міфологізацією окресленого простору, каноном авторів та текстів, і являються тією важливою складовою при визначенні таксономічної структури польськомовної літератури України доби романтизму в цілому.

Список використаних джерел та літератури

1. Felińska E. Pamiętniki z życia. Seria 2. – T. 2. – Wilno : Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1859. – 407 s.
2. Helenijusz Eu...go (Iwanowski Eustaszy). Kilka rysów i pamiątek. – Poznań : W księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1860. – 515 s. – S. 145.
3. Kowalski F. Wspomnienia. Pamiętnik. – T. 1. – Kijów : Nakładem Leona Idzikowskiego, 1859. – 244 s.
4. Kraszewski J. I. Pamiętniki / Oprac. W. Danek. – [Wrocław] : Ossolineum, [2005]. – 484 s.

5. Krupiński P. Wołyńska przestrzeń idyllistyczna (W wierszach poetów grupy «Wołyń») // Kresy w literaturze / Pod. red. B. Hadaczka. Zeszyty naukowe № 261. Szczecińskie prace polonistyczne № 11. – Szczecin, 1999. – S. 63 – 79.
6. Makowski St. Romantyzm warszawski – czyli debiut ukraińskiej szkoły poetów // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ucrainica / Pod. red. St. Kozaka. – № 2. – Warszawa, 1994. – S. 154 – 164.
7. Mickiewicz A. Objąsnienia do poematu opisowego «Zofijówka» // Mickiewicz A. Dzieła. Piśma prozą. – T. V. – Cz. I. – Warszawa, 1952. – 456 s. – S. 197 – 220.
8. Mochnacki M. Artykuł, do kturiego był powodem «Zamek kaniowski» Goszczyńskiego // Mochnacki M. Pisma po raz pierwszy edycją ksiązkową objęte / Przedmową poprzedził A. Śliwiński. – Lwów : Księgarnia Polska B. Połonieckiego, 1910. – 514 s.
9. Rzewuski H. Pamiętniki Bartołomieja Michałowskiego. – Oddział I. – Tom II. – Petersburg i Mohilew: Zakładem Bolesława Maurycego Wolffa, 1857. – 186 s.
10. Ujejski J. O Konradzie Korzeniowskim. – Warszawa, 1936. – 302 s.
11. Wierzbowska E. M. Zło w romantycznej szkole ukraińskiej // PAL. Przegląd artystyczno-literacki. – № 12 (82). – Toruń, 1998. – S. 158 – 165.

***Polish Fiction of Right-bank Ukraine of Time of Romanticism
in the System of Ukrainian Literary Taxonomy.***

In article Right-bank Polish literature of time of romanticism as all-sufficient taxonomical subsystem is examined in the canon of Polish and Ukrainian literatures.

***Polskojęzyczna literatura piękna Prawobrzeżnej Ukrainy doby romantyzmu
w systemie ukraińskiej taksonomii literackiej***

W artykule omówiono Prawobrzeżną polskojęzyczną literaturę doby romantyzmu jako samowystarczalny podsystem taksonomiczny w kanonie polskiej i ukraińskiej literatur.